

รายงาน

การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 4

MCU Nan Congress IV

พุทธเกษตร: นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

Proceedings

The 4th National Conference 2020

Buddhist Agriculture: Innovation for Sustainable Social Development

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Nakhon Nan Buddhist College

9 กันยายน 2563

การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 4 MCU Nan Congress IV
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ที่ปรึกษา	พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร.	อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
	พระเทพปวรเมธี, รศ.ดร.	รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร
	พระเทพเวที, รศ.ดร.	รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต
	พระสุนทรมุณี	ประธานคณะกรรมการวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
	ว่าที่ร้อยตรีสมเดช อภิขยกุล	ที่ปรึกษาวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน

คณะบรรณาธิการ

พระชยานันท์มุณี, ผศ.ดร.	ประธานคณะบรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุขะพรหม	รองประธานคณะบรรณาธิการ
ศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง	บรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร.กุหลาบ รัตนสังข์ธรรม	บรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ เพ็ญจันทร์ รริยะวงศ์	บรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร.วิโรจน์ อินทะนนท์	บรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ. ชินะวงศ์	บรรณาธิการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนันต์ อุปสอด	บรรณาธิการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรปรัชญ์ คำพงษ์	บรรณาธิการ
พระครูปลัดวัชรพงษ์ วชิรปณฺโญ, ผศ.ดร.	บรรณาธิการและเลขานุการ
ดร.ชำนาญ. เกิดช่อ	บรรณาธิการและผู้ช่วยเลขานุการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีรทัศน์ โรจน์กิจจากุล	บรรณาธิการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายศุภกริช เชื้อนเพชร	บรรณาธิการและผู้ช่วยเลขานุการ

แบบปก-รูปเล่ม : นายศุภกริช เชื้อนเพชร

พิมพ์เมื่อ : กันยายน 2563

จัดพิมพ์ในงาน : การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 4
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ประจำปี 2563

เรื่อง	หน้า
แนวโน้มผลตอบแทนของตลาดหลักทรัพย์ต่อสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 ในประเทศไทยในทศวรรษหน้า ธวัชชัย เทียนบุญสง	316
แรงจูงใจในการปฏิบัติงานของบุคลากรฝ่ายส่งเสริมการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม ของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เทศบาลตำบลขวาว อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด วิชาญ เจริญวิไลรัตน์, ในตะวัน กำพอม	330
การศึกษาไทยในยุค New Normal เพื่อการอยู่รอดอย่างยั่งยืน ประภาส ปณญาโคโม	346
วิทยาการพัฒนาศาสตร์พยาบาลและบุคลากรทางการศึกษาสมัยใหม่ ชุติมณฑน์ วงศ์รัตน์, ประภัสสร ไชยชนะใหญ่	354
ธุรกิจเฟอร์นิเจอร์ : ช่องทางการเพิ่มยอดขายสมัยใหม่ กิตติภักดิ์ ชัดมะโน, พระมหาไกรสร โชติปัญญา	367
การสร้างนิสัยการออมอย่างยั่งยืนเพื่อความมั่นคงของชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ พระมหาอัมพร ชุตินุโร	379
พญานาค: ความเชื่อและวิถีปฏิบัติของชาวพุทธไทย พระสุวิจักขณ์ กุลยศยังกูร, พระปลัดกิตติ ยุตติธโร, พระอธิการสมพร อนุบาลโย, พระปลัดวิรุฬหชาติ นริสสุโร	398
พระพุทธศาสนากับการพัฒนาผู้นำ พระมหานรินทร์ สุรปัญญา	410
มาตรฐานจริยธรรมของนักการเมือง ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 อัญธิษฐา อักษรศรี, วันชัย แสงสุวรรณ	422

พญานาค: ความเชื่อและวิถีปฏิบัติของชาวพุทธไทย
The Naga: Beliefs and Practices of Thai Buddhists

พระสุวิจักขณ์ กุลยศยังกูร

พระปลัดกิตติ ยุตติธโร

พระอธิการสมพร อนาลโย

พระปลัดวิรุฬหิต นริสสรโร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

บทคัดย่อ

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคนี้ มีมาตั้งแต่ยุคสมัยประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบันนี้ ความเชื่อเรื่องพญานาคมีความผูกพันกับชีวิตของคนอีสานตั้งแต่เกิด และเกี่ยวข้องกับชีวิตตลอดเวลา อำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งมีพญานาคเป็นตัวแทน จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของวิถีชีวิตชาวอีสานมาตั้งแต่ครั้งอดีต พญานาคทำให้ชาวอีสานดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเดียวกันด้วยความราบรื่น สงบสุข โดยไม่ต้องมีกฎระเบียบข้อบังคับ ความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นจะเป็นสิ่งที่เชื่อว่า อย่างนั้นคืออย่างนี้ไม่ตีความเชื่อเรื่องพญานาคที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นในพื้นที่อีสาน เป็นความเชื่อที่มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน เรื่องความลับและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้ถูกนำไปผูกติดกับเรื่องความศักดิ์สิทธิ์, พลัง, อำนาจ หรือปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่มีความสอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องพญานาค ในเรื่องศาสนา และการดำรงชีวิตของชาวอีสาน ดังจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือปรากฏการณ์บังไฟพญานาค ตามความเชื่อของคนโบราณ ในวันพระพุทธรูปเจ้าเปิดโลก มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น คือปรากฏการณ์บังไฟพญานาค เกิดขึ้นในบริเวณแม่น้ำโขง ซึ่งตรงกับวันออกพรรษาของไทย หรือวันมหาปวารณาของลาว ตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาหลายร้อยปี วันนี้พญานาคได้ลำนํ้าโขงจะขึ้นมา พันบั้งไฟเป็นดวงประทีปถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อสรรเสริญคุณของพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้า และเป็นการระลึกนึกถึงเหตุการณ์ในอดีต เมื่อครั้งที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากเทวโลกขึ้นดาวดึงส์ และด้วยพุทธานุภาพ จึงทำให้มนุษย์ เทวดา พรหม และสัตว์ในอบายภูมิได้มองเห็นกันทั้งหมด และพญานาค ที่ลุ่มแม่น้ำโขงก็ได้เห็นพุทธานุภาพนี้ด้วย จึงทำให้เกิดความเลื่อมใสและปรารถนาจะเป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต เมื่อถึงวันเข้าพรรษาของทุกปีพญานาคก็จะออกมาจากนาคพิภพมาจำศีลภาวนาได้ลำนํ้าโขง เพื่อประพาศิทธพรหมจรรย์ไม่เสพเมถุนตลอดเวลา 3 เดือน เมื่อถึงวันออกพรรษาก็จะเกิดปรากฏการณ์บังไฟพญานาค ด้วยความเชื่อและศรัทธาจึงถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

คำสำคัญ: พญานาค, ความเชื่อ, วิถีปฏิบัติของชาวพุทธไทย

Abstract

Beliefs about the serpent has existed since the historical period until today. The belief in the serpent is associated with the life of the I-san people since birth and related to life all the time. The supernatural power, which is represented by the serpent, has been an important foundation of I-san people's way of life since the past. The serpent make the I-san people live in the same society with a smooth and peaceful life without regulations. Local belief about the serpent would suggest that is good, this is not good. The beliefs in the serpent related to natural phenomena occurring in the I-san area is a belief that has been passed down from the past to the present. These mystical stories and natural phenomena are tied to divinity, power or miracles that are consistent with the belief in the serpent on religion and the living of I-san people as can be seen from the natural phenomenon and the Naga Fireballs phenomenon.

According to ancient beliefs, on the day of the Lord Buddha's opening to the world, there was an important event has occurring: the Naga Fireballs occurring in the Mekong River, which coincided with the Thai Buddhist Lent Day or the Maha Devarana Day of Laos. According to hearsay, dating back hundreds of years, today, the Naga under the Mekong River will come up for spit fireballs as lanterns and offer them to the Buddha image to praise the Lord Buddha and to commemorate past events when the Lord Buddha descended from second heaven where Indra dwells, and with the Lord Buddha's power, the human, deity, Brahma and the animals in the Apayaphumi (unhappy existence) could see each other. The serpents of the Mekong River had also seen the Lord Buddha's power, they therefore became faithful and desire to become Buddhas in the future. On the day of the Buddhist Lent every year, the serpent will come out of the Naga earth to hibernate and pray under the Mekong River in order to behave chastity, not taking Gemini all the time for three months. On the end of Buddhist Lent, the Naga Fireballs will occur with faith, so they continue to practice until today.

Keywords : Serpent, Belief, Thai Buddhist Practice

บทนำ

พญานาคหรืออนาค ถือเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของชาวไทย โดยเฉพาะชาวไทยอีสานมีความเชื่อในพญานาค นับถือบูชาเป็นเทพเจ้าที่สร้างแม่น้ำ และสามารถให้น้ำกับมนุษย์ได้สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับโลกมนุษย์ พญานาคเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวไทยมาก ซึ่งเห็นได้จากงานจิตรกรรม ประติมากรรม อาคารที่สร้างสำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันศาสนา เช่น อาคารวัด หลัంగాโบสถ์ มักจะมี

สัญลักษณ์เกี่ยวกับพญานาคปรากฏอยู่เสมอ นอกจากนี้ ยังมีประเพณีหรือพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคด้วย เช่น ประเพณีไหลเรือไฟ ประเพณีบวชนาค ประเพณีบุญบั้งไฟพญานาค เป็นต้น ถ้าเปรียบแม่น้ำโขงเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่ ดินแดนอีสานก็ประดุจดั่งหัวใจของภูมิภาค เพราะอีสานเป็นแหล่งอารยธรรมสำคัญอันเต็มไปด้วยร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีที่พร้อมจะพลิกให้เห็นโฉมหน้าแท้จริงของประวัติศาสตร์ไทยและภูมิภาคอาเซียน หนึ่งในร่องรอยและหลักฐานที่สำคัญดังกล่าวนี้ ได้แก่ “สัญลักษณ์แห่งนาค” (naga symbol) ซึ่งนอกจากจะมีความเชื่อมโยงกับกลุ่มชนที่เป็นผู้ตั้งรกรากและสร้างอารยธรรมแถบลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว ยังเป็นลัทธิหนึ่งในศาสนา (ลัทธิขุขานาค) ดังที่ปรากฏในตำนานและพงศาวดารกรุงกัมพูชา พงศาวดารมอญพม่า เป็นต้น แต่สำหรับกลุ่มชนในลุ่มแม่น้ำโขง พญานาค เป็นงูใหญ่ที่มีอิทธิฤทธิ์และมีตัวตนจริงๆ ซึ่งเชื่อว่าอาศัยอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำต่างๆ ในเมืองบาดาล และมีช่องทางหรือรูพญานาค ที่เชื่อมต่อกับโลกมนุษย์ พญานาคยังเป็นสัญลักษณ์ที่ย้อนความเป็นมาได้ยาวไกล ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามามีอิทธิพลเหนือความเชื่อเรื่องผี โดยมีหลักฐานพบภาชนะลายเขียนสีบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นภาชนะตอนปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ อายุราว 2,300–1,800 ปีมาแล้ว ซึ่งไม่ได้ใช้หุงต้มอาหาร แต่ใช้ฝังดินร่วมกับศพ บนภาชนะเขียนสีมีรูปสัตว์มากมาย เช่น กวาง แอ้ กิ้งก่าควายและงู¹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า งู ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณร่วมกับสัตว์อื่นๆ ตั้งแต่สมัยนั้น โดยถือว่าพญานาคหรืองูเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ มีอำนาจเหนือธรรมชาติสามารถบันดาลให้เกิดแม่น้ำ หนอง บึง ภูเขาและแหล่งที่อยู่อาศัยได้² แต่มีข้อสังเกตคือ แม้ว่าความเชื่อผิจะนับถือสัตว์อื่นที่เป็นสัญลักษณ์ในการบูชาเพื่อวัตถุประสงค์ด้านการเพาะปลูกหรือด้านกิจกรรมเช่นเดียวกับการบูชางูก็ตาม ยกตัวอย่างเช่น นับถือควาย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ นับถือกบหรือคางคก บูชาเพื่อขอฝน เป็นต้น แต่ก็ไม่มีสัญลักษณ์ใดเลยที่ยังมีบทบาทที่สำคัญและสามารถผนวกเข้ากับคติความเชื่อของศาสนาพุทธได้ดีเท่าสัญลักษณ์แห่งพญานาค คงเนื่องจากในตำนานเดิมของศาสนาพุทธ ได้มีการกล่าวถึงพญานาคว่าเป็นผู้ปกป้องรักษาพุทธศาสนาอยู่แล้ว ดังนั้น กลุ่มชนในวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง จึงสร้างตำนานของกลุ่มชนให้สอดคล้องกับตำนานข้างต้น จะเห็นได้อย่างชัดเจนจากข้อความในตำนานอูร์งคธาต (ตำนานพระธาตุพนม) ตอน “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” ซึ่งเป็นเรื่องพระพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะเหนือพญานาค หรือเหล่าพญานาคทั้งหลายเข้ามาฟังธรรมของพระองค์ ล้วนเป็นการแสดงถึงชัยชนะของศาสนาพุทธที่มีต่อระบบความเชื่อเก่าทั้งสิ้น บทบาทของพญานาคในวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขงจึงกลายเป็นผู้พิทักษ์พุทธศาสนานับจากนี้ไป ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคนี้ได้ผ่านช่วงยุคสมัยประวัติศาสตร์ต่าง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน โดยถูกรักษาเอาไว้ด้วยระบบสัญลักษณ์ (Symbolism) ซึ่งเป็นการทำงานของระบบความคิดในใจมนุษย์ ที่เป็นระบบเชิงนามธรรมที่ลึกซึ้ง และระบบสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงโครงสร้างในจิตใจมนุษย์ได้ดีที่สุด คือ “ระบบภาษา”

¹ ชิน อยุดี, สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2510), หน้า 26.

² ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน, (ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, 2533), หน้า 13.

และ “ศาสนา” ซึ่งทั้งสองระบบรวมกันอยู่ในนิทานปรัมปรา (Myth) มากที่สุด³ จะเห็นได้ชัดจากพิธีกรรม ประเพณี และตำนานต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่อย่างมากมาย

ความหมายพญานาค

คำว่า “นาค” มีความหมายอยู่หลายประการ พจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษได้ให้ความหมายว่า คำว่า นาค หมายถึง ชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง, ชื่อทวีป, ภูเขา, ภูเขาไฟ, ภูเขาไฟที่แผ่พังพานซึ่งสืบเชื้อสายมาจากนางกัทรุ หรือนางอรุสา, หมายถึง ช้าง, เมฆ เป็นต้น⁴ หรือหมายถึง นรเทพที่มีพักต์เป็นมนุษย์มีหางเป็นงูเกิดจากนางกัทรุ ชายาของกัศยปฤๅษี⁵ นอกจากนี้ในคัมภีร์บางเล่มได้อธิบายความหมายของคำว่า นาค หมายถึงผู้ ประเสริฐ, สัตว์ประเสริฐ ได้แก่ ช้าง, ดอกกาคะทิง, ผู้หมอบไปได้แก่พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์⁶ หรือ หมายถึงอุโบสถศีล⁷ นอกจากนี้ก็จะพบว่ารากศัพท์ของคำว่า นาค มาจากภาษาฮินดูสันสกฤต เขียนว่า Nag ออกเสียงว่า นัค แปลว่า ชาวเขา ภาษาอัสสัม เขียนว่า Naga ออกเสียงว่า นอก (Noga) แปลว่า เปลือย⁸ ส่วนศัพท์ที่ใช้เรียกนาคก็มีคำว่า อหิ หมายถึงงู เช่นคำว่า อหิวิฆา ได้แก่ วิฆาหมอง⁹ อรุคะ หมายถึงงู ในคำว่า อรุโค เป็นชื่อของงู¹⁰ คำว่า สัปปะ, ฤชคะ, อรุคะ, ปันนคะ, สิริสปะวิลาสยะ, คุหาสยะ, ทาตมาวุธ, โฆรวิสะ, พุชิวหา, ทิรส์ถุญะ ก็หมายถึงงูเช่นกัน หรือหากพิจารณาจากการนำไปใช้แทนคำว่านาคพระพุทธศาสนาเห็นว่าคำว่านาคมีความหมายหลายนัยดังปรากฏในคำอธิบายว่า “นาคศัพท์เป็นไป ในข้างข้าง ม้าข้าง โคข้าง งูข้าง ต้นไม้ข้าง มนุษย์ข้าง”¹¹ นอกจากนี้ก็จะใช้คำว่า นาค หรืออรุคะ หรืออหิ สลับกันในการใช้เป็นชื่อ

³ จิตร เอมพันธ์, “พญานาค เทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, (สาขามานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 51.

⁴ Monier –Williams, A Sanskrit – English Dictionary, (Delhi : Motilal Banarasidass, 1976), pp. 532-533.

⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ปทานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย 2513) หน้า 626.

⁶ พระสิริรัตนปัญญาเถระ วชิรสารัตถสังคหะ สหภูมิสงฆ์อยุธยาและศิษยานุศิษย์จัดพิมพ์ถวายในงานฉลอง ๖๐ ปี และทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2512) หน้า 225.

⁷ พ.ศ.อ.(ไทย)1/5/409.

⁸ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติอื่น ฉบับสมบูรณ์ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (แก้ไขเพิ่มเติม), (กรุงเทพมหานคร : สยาม, 2535) หน้า 22.

⁹ ที. ส.อ.(ไทย)1/1/225.

¹⁰ พ.ศ.อ.(ไทย)1/5/29.พ.ศ.อ.(ไทย)3/3/22.

¹¹ อัง.ปัญญาจก-ฉีกกนิบาต.อ.(ไทย)3/651.

เรียกชื่อพยานาคหรือนาคทั้งหลาย เช่น คำว่า นาค แปลว่า งู¹² หรือ ท่านถือเอาคำว่าอูรคหะ หมายถึงนาค¹³ แต่ถึงอย่างนั้นก็มีข้อปลีกย่อยอยู่ว่าหากเป็นการเรียกเจาะจงถึงซึ่งเป็นสัตว์เลื้อยคลานก็จะใช้คำว่า อหิ หรือ อูรคหะหรือสัพปะ ซึ่งเป็นการเน้นถึงสภาพธรรมชาติของงู แต่ถ้าหากจะมุ่งอธิบายถึงพยานาคในรูปร่างงูใหญ่ที่มีหงอนอาศัยอยู่ในภพพยานาคโดยมากมักจะเรียกว่า อหิชาติหรืออูรคชาติ หมายถึง ผู้เป็นชาติเชื้อแห่งงูหรือเป็นเจ้าของแห่งงู¹⁴ แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วเราก็จะพบว่า คำว่า นาค มีความหมายอยู่ 2 ประเภท คือ (ก) ความหมายตามบริบทของคำ หมายถึง (1) งูโดยทั่ว ๆ ไป (2) หมายถึง พยานาคที่มีภพภูมิอยู่ในวิมานใต้แม่น้ำบ้าง ภูเขาบ้าง มหาสมุทรบ้าง (3)หมายถึง ชื่อทวีป (4) หมายถึงช้าง (5) หมายถึงดอกไม้ชนิดหนึ่งชื่อว่ากาทะทิง (6) หมายถึง ชนเผ่าหนึ่ง (ปุริสนาค) (ข) ความหมายในเชิงการตีความหมายถึง (1) บุคคลผู้ประเสริฐ ซึ่งแบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ (1) เสขนาค นาคคือพระเสขะ (2) อเสขนาค นาคคือพระอเสขะ (3) ปัจเจกพุทธนาคนาค คือ พระปัจเจกพุทธ (4) พุทธนาค นาคคือพระพุทธเจ้า¹⁵ โดยเฉพาะในคำว่านาคคือพระพุทธเจ้านั้นมีการนำไปอธิบายความหมายได้หลายนัยคือ (1) ผู้ไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งหลาย มีฉันทาคติเป็นต้นชื่อ นาคะ (2) ผู้ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้ด้วยมรรคนั้น ๆ แล้วชื่อว่า นาคะ (3) ผู้ไม่ทำบาป (ความชั่วที่เป็นเหตุให้กลับมา) มีประการต่าง ๆ ชื่อว่า นาคะ¹⁶ (4) การไม่เสด็จมาสู่ภพใหม่ คือ ไม่ไป ไม่มาสู่ภพใหม่ ชื่อว่า นาคะ(5)การไม่ทำบาปบ้างชื่อว่า นาคะ (6) ความมีกำลังชื่อว่า นาคะ¹⁷

ความเชื่อเรื่องพยานาค

พระพุทธศาสนา มีมุมมองต่องูและพยานาคในฐานะของการเป็นสัตว์โลก 2 ลักษณะ คือ (1) มุมมองต่องู สำหรับมุมมองที่พระพุทธศาสนามีต่องูก็คือการพิจารณาเห็นว่างูเป็นสัตว์เลื้อยคลานประเภทหนึ่งมีชื่อเรียกกันตามธรรมดาทั่วไปว่า อหิ สัพปะ อูรคหะ¹⁸ เป็นต้น ซึ่งในประเทศอินเดียถือว่าเป็นประเทศที่มีงูอยู่อย่างหนาแน่น โดยเฉพาะตามริมฝั่งน้ำสายสำคัญๆ เช่นแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา ซึ่งความหนาแน่นของงูในชมพูทวีปหลายครั้งได้ก่อให้เกิดปัญหากับพระภิกษุถึงขนาดต้องอพยพหนึ่ง ดังปรากฏในข้อความของพระวินัยที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา ถูกงูเบียดเบียน ขบกัดเอาบ้าง เลื้อยไล่ไปรอบ ๆ บ้าง ภิกษุเหล่านั้นพึงหลีกเลี่ยงไปด้วยสำคัญว่า “นั่นแลอันตราย” ไม่ต้องอาบัติเนื่องจากขาดพรรษา” หรือเมื่อขณะประกอบสังฆกรรมในเขตสี่มุมก็เลื้อยเข้าทำนุทำให้ยกเลิกกิจนั้นได้โดยไม่ต้องอาบัติ ในบางครั้งวเมื่อถูกงูเบียดเบียนมากๆ (บางกรณีก็ถูกกัดจนเสียชีวิต) พระพุทธองค์จึงต้องหาอุบายเพื่อไม่ให้ถูกงูกัดด้วยการให้

¹² ขุ.เถร.อ.(ไทย)2/4/350.

¹³ ขุ.ชา.อ.(ไทย)3/1/328.

¹⁴ ปรากฏในคำว่า พยานาคประเสริฐกว่างูทั้งหลาย หมายถึงพยานาคผู้เป็นเจ้าของงู ดู ขุ.ทุก.อ. (ไทย) 3/3/22.

¹⁵ ขุ.เถร.อ.(ไทย)2/3/512.

¹⁶ ม.ม.อ.(ไทย)1/1/396.

¹⁷ ขุ.สุ.อ.(ไทย)1/5/424.อีกแห่งหนึ่งก็อธิบายว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่าเป็นนาค (ไทย)6/447.

¹⁸ ขุ.สุ.อ.(ไทย)1/5/29.

ภิกษุแผ่เมตตาให้กับพญานาคหรือพญางูที่เป็นหัวหน้าของงูทั้งหลายให้ยุติการเบียดเบียนพระภิกษุ ดังที่กล่าวมานี้จะพบว่าพระพุทธศาสนาได้มีมุมมองต่องูในฐานะเป็นสัตว์เลื้อยคลานเป็นงูในฐานะที่มีตัวตนอยู่จริงในโลกของมนุษย์ (2) มุมมองต่อพญานาค พระพุทธศาสนาเห็นว่าพญานาคเป็นสัตว์ (1) มีรูปร่างแตกต่างไปจากงูคืองูที่มีขนาดใหญ่มีหงอนมีที่อยู่โดยมากตามริมฝั่งแม่น้ำ เป็นเทพเจ้าของผู้ที่บูชา (2) เป็นเจ้าแห่งงูที่มีภพภูมิอยู่ในแม่น้ำบ้าง มหาสมุทรบ้าง ต้นไม้บ้าง โดยพญานาคถือว่าเป็นมนุษย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์สามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้ไปมาด้วยฤทธิ์ และที่สำคัญพญานาคเป็นเจ้าแห่งงูทั้งหลาย ซึ่งจากมุมมองดังกล่าวเราจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้มีทัศนะต่อและพญานาค ในภาพลักษณ์ 2 ประการ คือ (1) ภาพลักษณ์ของตามธรรมชาติหมายถึงงูโดยทั่ว ๆ ไป และ (2) ภาพลักษณ์ของงูในโลกแห่งจินตนาการ หมายถึง พญานาคผู้มีฤทธิ์

มูลเหตุการณเกิดพญานาค

มูลเหตุของการเกิดเป็นนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การที่มนุษย์จะไปได้เกิดเป็นพญานาคก็คือกรรมหรือการกระทำในส่วนที่เป็นกุศลจิต โดยเริ่มจากการที่มนุษย์มีโอกาสพบเห็นสมบัติของพญานาคแล้วเกิดตัณหา คือ ความอยากได้ความเป็นพญานาคอย่างแรงกล้า เมื่อปรารถนาสมบัติดังกล่าวจึงได้ดำเนินการที่จะได้มาซึ่งสมบัตินั้นใน 2 วิธีการ คือ (1) การทำบุญบริจาคทาน นานัปการ (2) รักษาอุโบสถศีล (ศีล 8) ไม่ให้ขาด ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะต้องมีเจตนาอย่างแรงกล้าและมีความปรารถนาความเป็นพญานาคดังปรากฏในจัมเปยยชาดกว่า กาลครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเช็ญใจ ไปที่ฝั่งน้ำพร้อมด้วยราชบริษัท เห็นสมบัติของพระยานาคราชแล้ว ก็เกิดโลภเจตนาปรารถนาจะได้สมบัตินั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีล พอจัมเปยยนาคราชทำกาลกิริยาไปได้ 7 วัน พระบรมโพธิสัตว์ก็จู่ไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ ณ ห้องอันมีสิริในปราสาทที่อยู่ของจัมเปยยนาคราชนั้น¹⁹ หรือปรากฏในสังขปาลชาดกในกรณีที่พระราชโอรสของทวยโยธนกุมารผู้บวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญพรตอยู่ริมแม่น้ำกัณณเวณณาได้เห็นสมบัติของสังขปาลนาคราชแล้วเกิดความโลภอยากได้สมบัตินั้น เมื่อเสด็จกลับพระนครได้ดำเนินการสร้างกุศลเพื่อให้ได้เป็นนาคดังนี้โปรดให้สร้างโรงทานไว้ในทิศทั้ง 4 ยังสกลชมพูทวีปให้เอิกเกริกทรงบริจาคทาน รักษาศีลทำการรักษาอุโบสถกรรมปรารถนานาคพิภพ ในที่สุดแห่งพระชนมายุก็ได้ไปบังเกิดเป็นพญาสังขปาลนาคราชในนาคพิภพ²⁰ จากกรณีดังกล่าวจะพบว่าองค์ประกอบของการที่จะได้เกิดเป็นพญานาคนั้นมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 5 ประการ คือ (1) มนุษย์ (2) พญานาคและสมบัติพญานาค (3) เกิดความโลภ (ตัณหา) เป็นเจตนาที่เป็นอกุศล (4) สร้างกุศลเพราะเป็นมรรควิธีที่จะได้สมบัติความเป็นนาค มีอยู่ 3 ประการ คือ การให้ทาน, การรักษาศีล, และเจริญภาวนา (5) เจตนาในวาระจิตสุดท้ายที่สุดเมื่อละอัฐภาพนี้ไปก็จะได้เกิดเป็นพญานาคในภพภูมิที่ตนเองต้องการ

¹⁹ ชุ.ชา.อ.(ไทย) 3/7/169

²⁰ ชุ.ชา.อ.(ไทย) 3/7/670.

กำเนิดพญานาค

ทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทใน “มหาสัทนาทสูตร” กำเนิดของพญานาคมีอยู่ในกำเนิด 4 ชนิด²¹ คือ (1) อັນตชะ กำเนิดในไข่ (2) ชลาพุชะ กำเนิดในครรภ์ (3) สังเสทชะ การเกิดในถ้ำโคลหรือที่ชื้น และและ(4) โอปปติกะ การเกิดผุดขึ้น และนาคชั้นสูงกำเนิดแบบโอปปติกะ เป็นนาคชั้นปกครอง เป็นต้น และมาจากเหตุปัจจัยตามหลักคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา²² สัตว์ไม่ว่า จะเป็นประเภทใด (รวมทั้งมนุษย์ เทพ เปรตอสุรกาย) หากมีองค์ประกอบของการกระทำภายใต้ต้นเหตุดังกล่าวเมื่อจตุแล้วก็จะต้องการเกิดอย่างแน่นอน หรือเมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบด้าน การเกิด พระพุทธศาสนาได้จัดแบ่งไว้เป็น 3 ประการ (1) บิดามารดาาร่วมกัน (2) มารดาอยู่ในฤดู (ช่วงเวลาไข่สุก) และ(3) มีสัตว์ผู้จะมาเกิด (คันธัพพะ)²³ เมื่อมีการประชุมองค์ประกอบ 3 ประการนี้การเกิดก็จะมีขึ้นจะเห็นได้ว่าการเกิดตามหลักการของพระพุทธศาสนา ไม่ได้มีมาจากเหตุเพียงประการเดียวแต่มาจากสาเหตุหลาย ๆ อย่างมาเป็นปัจจัยเกี่ยวพันกันและกัน จึงจะเกิดผลหรือมีชีวิตเกิดขึ้นมาได้ซึ่งกรณีดังกล่าวถือได้ว่าเข้าได้กับหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เห็นว่าการเกิดเป็นชีวิตมนุษย์จะต้องมีเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันขึ้นมิได้เกิดเพราะการสร้าง ดังปรากฏในหลักการมีปัจจัยต่าง ๆ อิงอาศัยกันไม่ได้เกิดมาจากเหตุเพียงอย่างเดียว คืออำนาจของพระเจ้า กล่าวคือการเกิดเป็นพญานาคจะต้องมีปัจจัยอิงอาศัยกันดังต่อไปนี้ (1) ความปรารถนา (จิต) คือความประสงค์หรือต้องการเป็นพญานาค (2) การลงมือสร้างกุศลเพื่อมุ่งหวังให้เกิดกรณีดังกล่าวขึ้น (3) ก่อนตายหรือก่อนที่จิตจิตจะดับลง ก็มีใจโน้มเอียงไปในความเป็นพญานาคนั้นหรือ อีกกรณีหนึ่ง (1) มีความปรารถนา (จิต) ต้องการเป็นพญานาค (2) รักษาอุโบสถศีล เพื่อมุ่งหวังที่จะเป็นพญานาค (3) จิตสุดท้าย หรือจิตจิตมีความโน้มเอียงที่จะมุ่งไปสู่ความเป็นพญานาค หรือจะเป็น อีกกรณีหนึ่ง (1) การได้บวชเป็นพระสงฆ์และได้บำเพ็ญสมณธรรมเป็นอนเนกอนันต์ (2) ได้กระทำผิดอาบัติแม้เพียงเล็กน้อย บางอย่างแต่ไม่ได้ปลงหรือแสดงคืน (3) วาระจิตสุดท้าย หรือจิตจิตโน้มเอียงไปติดในเรื่องนั้นทำให้จิตเศร้าหมอง (4) เมื่อละสังขารแล้วก็จะไปเกิดเป็นพญานาคจากเหตุผลที่กล่าวมาจะพบว่า เมื่อจตุแล้วก็จะมีการรองรับในลักษณะของรูปแบบหรือประเภทของการเป็นพญานาคแตกต่างกันเป็น 4 ประเภท²⁴ ซึ่งหากมีคำถามว่าแล้วอะไรจะเป็นตัวกำหนดว่าเมื่อเกิดแล้วจะเป็นนาคประเภทไหน คำตอบก็คือ กรรมจะเป็นตัวแบ่งหรือกำหนดว่าจะเป็นหรือถูกจัดอยู่ในประเภทใดได้บ้าง อนึ่ง เราจะพบว่าสำหรับการเกิดเป็นพญานาคเมื่อพิจารณาจากเหตุปัจจัยตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้วก็จะพบว่าย่อมอาศัยเหตุปัจจัย 2 ประการ คือ (1) กุศลกรรมและ (2) อกุศลกรรม โดยเหตุปัจจัยทั้ง 2 ประการนี้ย่อมมีผลผลักดันทำให้เกิดเป็นนาคได้ กล่าวคือมนุษย์เราเกิดมาแล้วย่อมทำกรรมไว้ทั้ง 2 ด้านคือ

²¹ ม.ม. (ไทย) 12/152/151,

²² ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) 12/404/438, ม.อ. (ไทย) 14/126/164, ส.นิ. (ไทย) 16/21,37,41,49,50,61,62/38-39,79,86,96,97,116,118, ช.อ. (ไทย) 25/1,3/171,174., ช.ม. (ไทย) 29/186/526, ช.จ. (ไทย) 30/88/312.

²³ คันธัพพะ ในที่นี้หมายถึงสัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิญญาณ) ม.ม.อ. (ไทย) 2/408/218 ม.ม. (ไทย) 12/408-409/443-445.

²⁴ ส.ช. (ไทย) 17/342/351.

กรรมดีและกรรมชั่ว (อาจจะมีการกลางๆ เรียกว่า อัปยาคฤต) แต่โดยหลักๆ ก็คือกรรมดีกรรมชั่วและกรรมดีกรรมชั่วทั้งสองประการนี้เองที่เป็นเหตุทำให้เกิดเป็นนาค ซึ่งพระอรชกถาจารย์ท่านได้อธิบายเอาไว้ว่า “อกุศลเป็นปัจจัยให้บุคคลนั้นเกิดขึ้นในกำเนิดนาคนั้น ส่วนกุศลเป็นปัจจัยให้นาคทั้งหลายที่เกิดมาแล้วสมบูรณ์”²⁵ หมายความว่า การถือกำเนิดเป็นนาคเกิดจากอกุศลกรรม คือ (1) ความโลภ อยากได้ทรัพย์ของพยานาคทั้งที่เห็นและได้ยินได้ฟังมาจากผู้อื่น เช่น กรณีของพระโอรสของพระเจ้าพรหมทัตในภุมิตตชาดก หรือ ในจัมเปยยชาดก เป็นต้น ต่างก็เกิดโลภะอยากได้สมบัติของพยานาค (2) โมหะ หมายถึงเกิดความหลง เช่น กรณีของเฮอร์กปัตตนาคราช หรือกรณีสามิที่ถูกรรยากับชู้ฆ่าแล้วไปเกิดเป็นงูเขียวในบ้านของภรรยา เป็นต้น และประการสุดท้ายคือ (3) โทสะ ในกรณีของนาคราชที่ทำอำมหิตต่ออดีตเป็นนายท่าเรือแต่ถูกฆ่าตายในน้ำเกิดความอาฆาตจึงเกิดเป็นพยานาคดุร้ายในทำนานั้น เป็นต้น ซึ่งปัจจัยดังกล่าวนี้ได้เป็นปัจจัยก่อให้เกิดเป็นพยานาคเมื่อเกิดเป็นนาคแล้วกุศลกรรมที่ทำมา เช่น การถวายข้าว น้ำ ยา และผ้า เป็นต้น จะบันดาลให้มีทรัพย์คือความพร้อมมูลในภพนั้น ท่านจึงกล่าวว่อกุศลส่งผลให้เกิด กุศลกรรมสร้างความพร้อมมูลให้เกิดขึ้นในภพแห่งนาค กล่าวโดยสรุปจะพบ การเกิดเป็นพยานาคมีมูลเหตุมาจาก (1) เหตุปัจจัยอิงอาศัยกันเกิดหรือ (2) เกิดมาจากกุศลกรรมและอกุศลกรรมที่มนุษย์ได้กระทำไว้ในขณะที่เป็นมนุษย์นั่นเอง และการสิ้นสุดการเกิดเป็นพยานาค พระพุทธศาสนาเห็นว่า การสิ้นสุดความเป็นพยานาคหรือการละอิตภาพความเป็นนาคมีดังต่อไปนี้ (1) การสิ้นสุดหรือละอิตภาพตามเวลาหรือตามกำหนดของบุญกรรมที่ตนเองได้กระทำมาหรือที่เราเรียกกันว่าการหมดบุญนั่นเอง (2) การละอิตภาพเพราะการสร้างกุศลให้มากขึ้นและตั้งจิตอธิษฐานเพื่อจะได้ไปเกิดในภพภูมิอื่น (3) การถูกครุฑจับกินเป็นอาหาร อนึ่ง เราจะพบว่า เมื่อนาคสิ้นชีวิตด้วยเหตุใดๆ ก็ตามการจะไปเกิดในภพภูมิใดนอกเหนือจากการเป็นนาคจะขึ้นอยู่กับ (1) ความปรารถนาที่พยานาคได้ทำไว้หรือตั้งใจไว้ว่าจะจะไปเกิด ณ สถานที่แห่งใด ซึ่งภพภูมินี้จะมีอยู่ในกรณีของการเกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นนาคแล้วปรารถนาภพภูมิอื่นและทำบุญตั้งเจตนาในเรื่องนั้น (2) บุญกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ ในกรณีนี้จะเป็นกรณีของพยานาคที่ไม่ได้เกิดความเบื่อหน่ายในภพหรือตั้งความปรารถนาที่จะไปเกิด ณ ที่อื่น แต่การละอิตภาพจะมีได้ก็เพราะหมดบุญเก่า ต่อจากนั้นการจะไปจุติหรือเกิด ณ ภพใดก็ขึ้นอยู่กับบุญกรรมที่ทำไว้เท่านั้น

วิธีปฏิบัติต่อความเชื่อเรื่องพยานาคของชาวพุทธไทย

เรื่องราวของพยานาคในดินแดนภาคเหนือภาคอีสานของประเทศไทย ที่ว่าคนไทยในสมัยก่อนมีความเชื่อที่สงบ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเมตตา งาม หรือพยานาคที่ความนับถือในศาสนาพุทธ ก็มีชีวิตที่สงบเช่นกัน ชุมชนชาวบ้านคุ้นเคยเกี่ยวกับเรื่องราวให้รู้ได้ในส่วนใหญ่จะมีรูปของนิทานในชุมชนหมู่บ้าน ดังที่จะกล่าวดังต่อไปนี้ ฝับรรพบุรุษ การนับถือธรรมชาติเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นับถือ งาม มีตำนานเกี่ยวกับงูใหญ่ในที่นี้หมายถึง พยานาคในแถบแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี หนองหานหลวงสกลนคร หนองหานน้อยกุมภวาปี เกิดจากอิทธิฤทธิ์ของพยานาค นิทานหรือตำนานได้กล่าวถึงสาเหตุการเกิดทางสภาพภูมิศาสตร์ เพราะเชื่อ

²⁵ ส.ช.อ. (ไทย)3/ 564.

กันว่าพญานาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดความมั่งคั่ง โดยเฉพาะในดินแดนภาคอีสานตอนบนของประเทศไทยนั้น เชื่อกันว่า “พญานาค” มีตัวตนจริง ดังจะสังเกตได้ชัดเจนว่าวัดวาอารามต่าง ๆ จะมีการสร้างรูปเหมือนพญานาคขึ้นแทบทุกแห่งก็ว่าได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามริมฝั่งแม่น้ำโขง เพราะชาวบ้านเชื่อว่าอาศัยอยู่ในเมืองบาดาลลึกลงไปใต้ม่าน้ำโขงที่เห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุด คือ “วันออกพรรษา” ที่ประชาชนมากมายต่างแห่กันไปพิสูจน์ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “บั้งไฟพญานาค”

นอกจากพญานาคจะได้รับความนับถือในฐานะเป็นผู้บันดาลให้เกิดธรรมชาติแล้วพญานาคยังสามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ได้ทั้งสิ่งที่ดี เช่น เกิดความอุดมสมบูรณ์ หรือบันดาลให้เกิดสิ่งเลวร้าย เช่น ภัยพิบัติต่าง ๆ ทำให้บ้านเมืองล่มจมสลายไปอีกด้วย และในบางครั้งพญานาคก็ยังคงได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นบรรพบุรุษ เหตุผลต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ผู้คนในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงมีคำบอกเล่าในลักษณะนิทานปรัมปราเกี่ยวข้องกับพญานาคมากมายและเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงที่บังเกิดขึ้นกับบ้านเมืองในดินแดนแถบนี้พญานาคมักถูกผูกเขียนเรื่องราวขึ้นเป็นตำนานและความเชื่อซึ่งเป็นนิทานปรัมปรา (Myth) ถือว่าเป็นคติชาวบ้าน นิทานปรัมปราอันเป็นตำนานพญานาคที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมอันได้จากการอธิบายของชาวบ้านของพิธีกรรม ความเชื่อ และเรื่องราวทางวัฒนธรรมต่างๆ ที่สำคัญ คือ เรื่องราวในอดีตที่แฝงอยู่ในตำนานนั้นๆ ความเชื่อเรื่องพญานาคที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นในพื้นที่อีสาน เป็นอีกหนึ่งมิติที่ส่งผลทางความเชื่อที่มีการถ่ายทอดจากอดีต-ปัจจุบันเกี่ยวกับเรื่องความลึกลับที่ทำให้ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้ถูกนำไปผูกติดกับเรื่องราวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์, พลัง, อำนาจ หรือปาฏิหาริย์ด้านต่าง ๆ ที่มีความสอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องของพญานาคทั้งในด้านศาสนาและการดำรงชีวิตอยู่ของชาวอีสานดังจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติ คือ ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ตามความเชื่อของคนโบราณ “วันพระพุทธรูปเจ้าเปิดโลก” ได้มาเชื่อมโยงกับเหตุการณ์สำคัญในปัจจุบัน คือ ปรากฏการณ์ “บั้งไฟพญานาค” บริเวณแม่น้ำโขง ตรงกับวันออกพรรษาของไทย หรือวันมหาปวารณาของลาว ตามคำบอกเล่าของคนในพื้นที่ ซึ่งเล่าสืบต่อกันมาหลายร้อยปี คือ พญานาคได้ลำนํ้าโขงจะขึ้นมาพันบั้งไฟเป็นดวงประทีปถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อสรรเสริญคุณของพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้า และเป็นการระลึกนึกถึงเหตุการณ์ในอดีต เมื่อครั้งที่พระศาสดาทรงเสด็จลงจากเทวโลกชั้นดาวดึงส์ และทรงใช้พระพุทธานุภาพ “เปิดโลก” เพื่อให้มนุษย์เทวดา พรหม และสัตว์ในอบายภูมิได้เห็นกันหมด พญานาคที่ลุ่มน้ำโขงก็เป็นอีกที่หนึ่งที่เห็นพุทธานุภาพนั้นแล้ว บังเกิดความเลื่อมใสและยังตอกย้ำถึงความปรารถนาดั้งเดิมที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต จึงอธิษฐานซ้ำไปอีก ดังนั้นเมื่อถึงวันเข้าพรรษาทุกปี พญานาคก็จะออกมาจากนาคพิภพมาจำศีลภาวนาใต้ลำนํ้าโขง ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดเวลา 3 เดือน เมื่อถึงวันออกพรรษา แล้วก็ระลึกนึกถึงพระพุทธรูปเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต ดวงไฟออกมาอย่างนุ่มนวลเป็นฟองอยู่ใต้นํ้าก็กลม ๆ เนื่องจากเป็นของกึ่งหยาบกึ่งละเอียด ทำให้เวลาลอยขึ้นนํ้าขึ้นมา ผิวมันจะเงาไม่กระเพื่อม คือ เหมือนผ่านอากาศ แล้วลอยขึ้นไปสว่างวาบบนท้องฟ้า ตอนแรกท่านก็มาตามลำพังคนเดียว ต่อมาบริวารเกิดศรัทธา ตามขึ้นมาจำศีลด้วยบั้งไฟที่ส่องสว่างขึ้นบนท้องฟ้า ช่วงสั้นบ้างยาวบ้าง ดวงโตบ้าง แล้วแต่อาณาภาพของแต่ละท่าน ใครกำลังบารมี มีอ่อนก็พันได้ไม่กี่ดวง แล้วก็สูงไม่มากด้วยเหตุนี้ บั้งไฟพญานาคจึงเกิดขึ้นในวันออกพรรษาทุกปี และเริ่มมีมากขึ้นตาม ห้วย หนอง คลอง บึง

ต่าง ๆ บั้งไฟพญานาคจึงไม่ใช่ปรากฏการณ์ตามธรรมชาติหรือสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นแต่ อย่างใดแต่เป็นปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ ที่เกิดด้วยแรงปิติของพญานาค ซึ่งเจริญพุทธานุสติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นการร่วมชุมนุมกันเป็นมหาสมาคม เพื่อสร้างบุญใหญ่ประจำปีของเหล่าพญานาคทั้งสองแผ่นดินนั่นเอง เราจึงเห็นบั้งไฟพญานาคเกิดขึ้นเฉพาะวันออกพรรษาเท่านั้น ทั้งนี้ในปีใดประเทศไทยมีเดือนแปดสองหน วันออกพรรษาก็ไม่ตรงกับประเทศลาว บั้งไฟพญานาคจะขึ้นเฉพาะตรงกับลาวเท่านั้นเพียงวันเดียว

คุณค่าของการศึกษาแนวคิดเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนามีดังต่อไปนี้ คุณค่าด้านการฝึกตนเอง ดังจะเห็นได้จากการที่จะได้เป็นพญานาค จะต้องฝึกฝนตนเองด้วยการให้ทานรักษาศีลและเจริญภาวนารวมถึงการตั้งความปรารถนาที่จะเกิดเป็นพญานาคอย่างแรงกล้า ซึ่งการทำเช่นนั้นได้ก็จะต้องมีการฝึกฝนตนเองเป็นสำคัญ แม้กระทั่งตอนที่พญานาคเกิดความเบื่อหน่ายในภพภูมิสมบัติและความเป็นนาคของตนแล้ว ปรารถนาจะพ้นจากความเป็นนาค ก็จะต้องฝึกฝนตนเองอย่าง อุกกฤตด้วยการตามรักษาศีลอย่างเคร่งครัดด้วยการขึ้นไปบนโลกมนุษย์แล้วทำการปฏิบัติธรรมและรักษาศีลบนจอมปลวก ซึ่งในระหว่างนั้นหากมีคนมาจับมาทำร้าย ก็จะไม่ลู่อำนาจแก่ความโกรธเพราะความตั้งใจว่าการรักษาสัจจะแบบนี้จะทำให้ตนเองได้เกิดเป็นมนุษย์²⁶ ซึ่งถือว่า เจตนาธรรมเช่นนี้เป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเอง

คุณค่าในเรื่องความอดทนและการรักษาศีล คำว่า ความอดทน หมายถึง การอดกลั้นต่อกิเลสที่เข้ามารบกวนจิตใจ ประการต่อมาคืออดทนต่อความยากลำบากในการทำงานหรือการดำเนินชีวิต ซึ่งการอดทนนั้น มี 2 ประเภท คือ อดทนต่อความลำบากทางกายและอดทนต่อความกดดันความบีบคั้นทางจิต ส่วนคำว่า สัจจะ หมายถึง ความจริงใจรักษาคำมั่นหรือคำอธิษฐานที่ตนเองได้เอ่ยหรือตั้งใจไว้เช่นหากเราตั้งใจว่าจะไม่ดื่มเหล้าตลอดชีวิต ก็จะต้องรักษาคำอธิษฐานนั้นโดยไม่เข้าไปดื่มเหล้าหรือละเมียด (ลวง) ต่อความตั้งใจที่ได้กระทำไว้แม้ชีวิตจะจบลงด้วยการรักษาคำมั่นก็ต้องยอม ซึ่งจากการศึกษาเรื่องพญานาคมาทั้งหมดย่อมทำให้เราได้คุณค่าจากหลักธรรมทั้ง 2 ประการนี้ สำหรับหลักธรรมเรื่องความอดทนอดกลั้นและการตามรักษาสัจจะ เราจะพบได้ในกรณีของสังขปาลนาคราช²⁷ จัมเปยนาคราช²⁸ และภุริทัตตนาคราช²⁹ ซึ่งทั้ง 3 กรณีจะมีคุณธรรม 2 ข้อ เหมือนกันคือเพื่อมุ่งหวังการได้ละอิตภาพของความเป็นพญานาค จึงต้อง (1) ขึ้นมาบนโลกมนุษย์เพื่อรักษา ศีล 8 (2) แม้หากเกิดภยันตรายใด ๆ ขึ้นระหว่างรักษาศีลคือมีคนมาพบจับไป ทำร้ายหรือฆ่าทั้งก็จะไม่ละเมียดต่อสัจจะอธิษฐานที่ได้กระทำไว้แล้ว ซึ่งเราจะพบว่าพญานาคราชทั้ง 3 ได้กระทำตามที่อธิษฐานไว้อย่างเคร่งครัด คือรักษาศีล รักษาสัจจะ แม้เมื่อมีนายพรานหรือหมางูมาจับไปทำร้ายได้รับความเจ็บปวดแสนสาหัสสักเท่าใด แม้ว่าจะมีฤทธิ์สามารถฆ่าคนเหล่านี้ได้ด้วยความโกรธ เพียงเสี้ยววินาทีให้เป็นจุลด้วยไฟจากจมูก แต่ก็ไม่ได้ทำสู้อทนและรักษาสัจจะอย่างเต็มที่และเต็มใจ ในที่สุดผลจากการอดทนและมีสัจจะก็ทำให้พญานาคทั้ง 3 ตนรอดจากการถูกทำร้ายและเมื่อจะจุติ จิตก็ได้ไปถือกำเนิดในภพภูมิที่สูงกว่า

²⁶ พุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/670. พุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/169

²⁷ พุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/670.

²⁸ พุ.ชา.อ.(ไทย)3/7/169

²⁹ พุ.ชา.อ.(ไทย)4/3/33.

จากกรณีดังกล่าวมาย่อมให้คุณค่า คือ คนเราต้องรู้จักอดทนและมีสัจจะกับตัวเองทั้งต่อหน้าและลับหลังซึ่งความอดทนนั้นมีนักปราชญ์บางท่านกล่าวว่า ความอดทนทำให้คนเป็นคนดีอดทนถึงที่ได้ดีทุกคนหมายความว่าหากเรารู้จักการอดทนแล้วก็จะสามารถบรรลุคุณธรรมความดีต่าง ๆ ได้ซึ่งพระพุทธองค์เองได้ตรัสว่า ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง และความอดทนนั้นจะได้ผลก็ต้องมาคู่กับความมีสัจจะคือความจริงใจรักษาคำพูด ความตั้งใจ โดยธรรม 2 ประการนี้จะต้องมาคู่กัน หากมนุษย์เรามีคุณธรรมทั้ง 2 ประการนี้ ก็จะสามารถดำเนินชีวิตไปได้ และประสบผลสำเร็จได้ไม่ยากนัก

บทสรุป

ความเชื่อเรื่องพญานาคมีความผูกพันกับชีวิตของคนอีสานตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เกี่ยวข้องกับชีวิตตลอดเวลา อำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งมีพญานาคเป็นตัวแทน จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของวิถีชีวิตชาวอีสานมาตั้งแต่ครั้งอดีต พญานาคทำให้ชาวอีสานดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเดียวกันด้วยความราบรื่น สงบสุข โดยไม่ต้องมีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ หรือกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีศาลมากอยตัดสินคดีถึงสิ่งถูกผิด ความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นจะเป็นสิ่งที่ชี้ว่า อย่างนั้นดีอย่างนี้ไม่ดี ความเชื่อเรื่องพญานาคนั้น ความสำคัญอาจจะไม่อยู่ที่พญานาค แต่อยู่ที่จิตสำนึกของมนุษย์ ที่จะตัดสินเรื่องราวต่างๆ และประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ความคิดอันหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมแห่ง “นาคพิธี” พญานาคได้ปรากฏตามประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องพญานาคมีพญานาคมีพยานภาพและคงความศักดิ์สิทธิ์ ความชัดเจนของเนื้อหาในนาคพิธีเหล่านั้นที่ทำให้เราได้เข้าใจสายสัมพันธ์ในวิถีชีวิตชาวอีสานกับธรรมชาติที่มีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น รวมถึงรับรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของบรรพชน สังคมและวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยอดีตที่มีการผสมผสานความเชื่อระหว่าง (พุทธ-พราหมณ์-ผี) อันเป็นมโนทัศน์ของชาวอีสานที่มีความกลมกลืน ที่สามารถดำรงอยู่บนโลกจนถึงปัจจุบันได้อย่างลงตัว

ส่วนพญานาคขอบฟ้าธรรม การฝึกฝนในธรรมะของพญานาคและโดยเฉพาะเรื่องราวของนาคปรากฏในตำนาน หรือนิทานปรัมปราทางศาสนาล้วนปรากฏเหตุการณ์และความเชื่อไปในลักษณะเดียวกันคือการที่เหล่าพญานาคทั้งหลายน้อมตนมานมัสการรับใช้ศาสนา และถวายตัวเป็นผู้สืบทอดรักษาพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งอดีตกาล โดยความเชื่อนี้ได้ถูกถ่ายทอดจากผู้เฒ่าผู้แก่จนถึงรุ่นลูกหลานในยุคปัจจุบัน เรื่องราวของพญานาคยังคงมีให้ได้พบเห็นและได้ยินอย่างต่อเนื่อง จำคำบอกเล่าของพระอริยสงฆ์ที่มีญาณวิชาแก่กล้าที่สามารถพบเจอเหล่าพญานาคในลักษณะต่าง ๆ จากการมองเห็น, ได้ยินเสียง หรือการใช้จิตสัมผัส จึงทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคในด้านศาสนายังคงดำรงอยู่ไม่มีวันจางหายไปจากความเชื่อเดิมเมื่อครั้งในอดีต ความเชื่อเรื่องพญานาคตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น มีความเกี่ยวเนื่องกับศีลธรรม คือ การจะเกิดเป็นพญานาคได้จะต้อง รักษาศีล 5 และศีล 8 และมีคุณธรรม คือ (1) ขันติ ความอดทนและอดกลั้นต่อกิเลสที่เข้ามารบกวนจิตใจ อดทนต่อความยากลำบากในการทำงานหรือการดำเนินชีวิต ซึ่งการอดทนนั้น มี 2 ประเภท คือ อดทนต่อความลำบากทางกาย และอดทนต่อความกดดันความบีบคั้นทางจิต และ (2) สัจจะ คือ ความจริงใจรักษาคำมั่นหรือคำอธิษฐานที่ตนเองได้เอ่ยหรือตั้งใจไว้ เช่น ตั้งใจว่าจะไม่ดื่มเหล้าตลอดชีวิต ก็จะต้องรักษาคำอธิษฐานนั้นโดยไม่ดื่มเหล้า ความตั้งใจการรักษาคำมั่นนี้แม้จะก็ต้องยอม

จากการศึกษาเรื่องพญานาคนี้ ย่อมทำให้เราได้รับคุณค่าจากหลักธรรมทั้ง 2 ประการนี้ คือ หลักธรรมเรื่อง
ขันติความอดทนอดกลั้น และสัจจะการตามรักษาคำมั่น

บรรณานุกรม

จิตร ภูมิศักดิ์. **ความเป็นของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของ ขนชาติอื่น** ฉบับ
สมบูรณ์ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. พิมพ์ครั้งที่ 2 (แก้ไขเพิ่มเติม).
(กรุงเทพมหานคร : สยาม, 2535).

จิตร เอมพันธ์. "พญานาค เทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่ง วัฒนธรรม
อีสาน" **วิทยานิพนธ์ปริญญาามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
มหาวิทยาลัย**, 2545.

ชิน อยู่ดี. **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2510.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ปทานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต พระนคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2513.

พระสิริรัตนปัญญาเถระ วชิรสารตถสังคหะ สหภูมิสงฆ์อยุธยาและศึกษานุศิษย์จัดพิมพ์ถวายในงานฉลอง
หิรัญบัฏและทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม พระนคร : โรงพิมพ์อักษร
สัมพันธ์, 2512.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2533.